

Олександр Лахно

Спроби легалізації Співки Церков ЄХБ у період демократизації радянського суспільства (1985–1991)

Olexandr Lakhno

Attempts to legalize unijn Baptist Churches in the period democratization of Soviet society (1985–1991)

Analyze the activities of community of believers opposition to the official All-Union Union of Evangelical Baptist Union of Churches of Evangelical Christians-Baptists during the so-called «Restructuring» of Soviet society in Ukraine. Attention is paid to attempts to legalize unregistered religious communities Evangelical Baptist persuasion.

Keywords: Evangelical Christians-Baptists, legalization, repression, Union of Churches of Evangelical Christians-Baptists, church opposition

Аналізується діяльність громад віруючих опозиційної до офіційної Всесоюзної Співки Євангельських християн-баптистів Співки Церков Євангельських християн-баптистів упродовж т. зв. «перебудови» радянського суспільства на теренах України. Приділяється увага спробам легалізації незареєстрованих релігійних громад євангельсько-баптистського спрямування.

Ключові слова: Євангельські християни-баптисти, легалізація, репресії, Співка Церков Євангельських християн-баптистів, церковна опозиція

Дотепер залишається малодослідженим пізній протестантизм в Україні упродовж другої половини ХХ ст. Він становить значний інтерес для сучасного суспільства загалом і релігієзнавчої науки зокрема. По суті, це був етап утвердження основної структури вітчизняної протестантської мережі в новітній історичний період; формування справжньої церковної опозиції до влади та її заходів щодо віруючих протестантських церков. Насамперед вона проявилася поміж Євангельських християн-баптистів (ЄХБ).

Навіть в умовах демократизації радянського суспільства упродовж 1985–1991 рр. репресії та переслідування віруючих опозиційної Співки Церков ЄХБ (СЦ ЄХБ) продовжувалися. По суті, чи не останніми політичними в'язнями в СРСР були «в'язні совісті» – представники СЦ ЄХБ. А втім, ця протестантська конфесія намагалася легалізувати свою діяльність в умовах тогочасної радянської дійсності.

Окреслена нами проблематика малодосліджена науковцями-релігієзнавцями. Існує лише кілька наукових розвідок, пов'язаних із цією проблемою. Зокрема, це дослідження В. Заватського, В. Єленського, М. Бурдо та Г. Чьорнера. Осно-

вний же масив інформації з даної теми можна взяти безпосередньо з історичних джерел досліджуваного періоду.

Мета статті – проаналізувати прагнення легалізації СЦ ЄХБ у період демократизації радянського суспільства на теренах України в процесі боротьби віруючих за свої права.

Середина 1980-х рр. не стала винятком у цілеспрямованій політиці радянської держави: якщо не ліквідувати, то хоча б «одержавити» релігію. Це чітко засвідчують стосунки між владою та віруючими. Якщо у взаєминах з Всесоюзною Радою ЄХБ (ВР ЄХБ) був більш-менш повний консенсус, то відносно СЦ активно включали всі механізми репресивно-каральної машини. Поміж них – розгони богослужінь, штрафи, адміністративні арешти на 5, 10 чи 15 дів, неправдиві протоколи та акти, конфіскації майна, кримінальні справи, арешти, суворі вироки часто за вигаданими звинуваченнями, важкі умови утримання у в'язницях і таборах (там віруючих били, мучили шляхом необґрунтованого переведення до штрафного ізолятора та приміщення камерного типу, позбавляли передач, побачень, отоварювання грошей тощо). Практикували також фабрикування за вказівками органів КДБ нових кримінальних справ на віруючих, які перебували в місцях позбавлення волі, попередню підготовку лжесвідків із судимих кримінальних злочинців (за їх свідченнями, баптисти отримували нові терміни) тощо.

Перш за все владні структури переслідували керівний орган опозиційної церкви – Раду Церков ЄХБ (РЦ ЄХБ). Зокрема, у 1985 р. послалили розшук голови РЦ Г. Крючкова, який здійснював керівництво у важких умовах, далеко від сім'ї. Значна кількість залізничних кас країни, інші установи мали його світлини¹.

Майже увесь склад РЦ ЄХБ упродовж 1985–1986 рр. перебував у в'язницях, таборах чи на засланні². Тих, чий термін ув'язнення закінчувався, не звільняли; їм продовжили терміни за сфабрикованими кримінальними справами. Така доля спіткала І. Антонова, М. Батуріна, Я. Івашенка, О. Козорезова, Г. Костюченка, В. Маркевича, Д. Мінякова, П. Ритікова, П. Румачика, Я. Скорнякова, М. Хорева³.

Упродовж 1985 р. особливо жорстоких гонінь зазнала Рада родичів в'язнів ЄХБ (РРВ ЄХБ), яку складали багатодітні матері, чоловіки котрих були неодноразово засуджені за віру в Бога до різних термінів позбавлення волі. Діяльність РРВ не можна назвати підпільною. Це видно хоча б з того, що її представники відкрито подавали клопотання на ім'я керівників країни про нормалізацію відносин між атеїстичною державою та церквою ЄХБ шляхом припинення незаконних дій щодо віруючих з боку представників органів влади і на місцях, і в центрі. Рада отримувала копії листів-клопотань, телеграм і термінових повідомлень від віруючих, а оригінали заяв останні направляли безпосередньо

в центральні та місцеві органи влади. Усі заяви публікувалися в «Бюллетенях Совета родственников узников ЕХБ».

Про ставлення місцевих органів влади до віруючих церкви ЄХБ та їх заяв і клопотань красномовно свідчать слова голови міської ради м. Ківерці Волинської обл. М. Туровської. Під час судового засідання вона цинічно заявила: «Я – радянська влада, мені дано право робити з вами все, що мені заманеться, і за це я відповідати не буду. Що в акті я напишу на будь-кого з вас, – мені повірять, а не вам, хоча ваші скарги і підписують по 80 чоловік, та хіба ви люди, та на вас взагалі ніхто не звертає уваги!»⁴. Мабуть, краще було б, якби представники влади дійсно не звертали уваги, аніж така «увага» з боку владних органів до віруючих.

Незважаючи на переслідування, РРВ ЄХБ продовжувала клопотати перед представниками центральних органів управління республіки, Союзу, а також перед різними міжнародними організаціями. Суть цих клопотань зводилася до таких пунктів: ліквідація різних утисків і фізичного знищення опозиційних віруючих; припинення знущань з тих віруючих церкви ЄХБ, які знаходилися в місцях позбавлення волі; заборона фабрикування нових кримінальних справ на засуджених; термінове звільнення з місць позбавлення волі повторно засуджених та віруючих пенсійного віку з метою уникнення смертельних випадків в умовах виправно-трудовах таборів; зміна законодавства про культу; перегляд справ повторно засуджених віруючих церкви ЄХБ без звільнення та засуджених за статтею 142 КК РРФСР і відповідних статей союзних республік; створення компетентної комісії з безпристрасної перевірки умов утримання віруючих в'язнів; надання можливості віруючим в'язням мати Біблію для особистого користування; скасування нагляду, накладеного на звільнених віруючих ЄХБ і не застосування його в подальшому⁵.

Члени РРВ ЄХБ також зазнавали гонінь; копії документів віруючих і бюлетені конфісковували каральні органи і в подальшому використовували в судах для звинувачення віруючих у негативному зображенні радянської дійсності.

У цьому плані досить показова доля голови РРВ ЄХБ О. Козорезової (перебувала на чолі Ради з 1979 р.)⁶. Після відкриття кримінальної справи за статтею 138, ч. II, статтею 187, ч. I та статтею 209, ч. I КК УРСР вона була змушена піти з дому (Ворошиловград, зараз – Луганськ). 15 липня 1985 р. Ворошиловградська обласна прокуратура підписала санкцію на її арешт і оголосила всесоюзний розшук. І це в той час, коли вона була матір'ю десяти дітей, до того ж троє з них – неповнолітні; один з синів, у віці 23 років, – інвалід I групи, 14-річна донька хвора на важку форму цукрового діабету, який розвинувся в результаті сильного переляку під час обшуку. Таким чином, ці діти залишилися сиротами, без матері та батька⁷.

Подібна ситуація й з іншим членом РРВ ЄХБ У. Германюк. Її заарештували 23 липня 1985 р. у с. Владимировка Сакського району Кримської обл. і тримали в слідчому ізоляторі Харкова⁸. У. Германюк – мати п'ятох дітей, пенсіонерка, хвора жінка, але органи прокуратури тривалий час приховували її місцезнаходження від дітей. Діти клопотали про звільнення матері, їздили на прийом до Прокуратури СРСР, до Президії ВР СРСР, але суд над нею все одно відбувся. Він проходив на території воєнного заводу в м. Дергачі Харківської обл. упродовж 18-19 вересня 1985 р. У. Германюк засудили до 3 років позбавлення волі. У провину їй поставили керівництво та організацію зібрань віруючих. РРВ ЄХБ у своїй інформації, перелічуючи захворювання У. Германюк (гіпертонія II ступеня, ішемія, атеросклероз, порок серця, хронічний бронхіт, нирково-кам'яна хвороба та хронічний гастрит⁹), доходить висновку, що «органи КДБ, визначивши цій хворій літній жінці такий суворий термін, розраховують на те, щоб прискорити настання її смерті у важких умовах табірної режиму»¹⁰.

Загалом же упродовж 1985 р. заарештували 44 служителі СЦ, а чотирьох не звільнили після закінчення терміну ув'язнення, продовживши його. У цілому, за даними РРВ ЄХБ, станом на 1 січня 1985 р. в ув'язненні перебував 161 віруючий¹¹. В основному всі суди над ними проходили за зачиненими дверима. У 1985–1986 рр. також не змінилося становище віруючих в'язнів. Методи глумлення, репресій стали ще більш «вишуканими». Представники адміністрації виправно-трудових таборів часто заявляли і самим ув'язненим, і їхнім сім'ям, що вони «згноять» або «знищать» засудженого християнина. Дружинам вони говорили: «Більше не побачиш його» і т. п. Також майже всі віруючі в ув'язненні відчували утиски в листуванні аж до того, що їх зовсім позбавляли цієї форми спілкування з рідними і друзями. Причина – згадка про Бога та цитати з Біблії. За віруючими, звільненими з в'язниці чи табору, встановлювали нагляд.

Однією з каральних установ, де утримували віруючих, була спецпсихлікарня. Так, В. Хайла, мешканця Ворошиловградської обл., батька 15 дітей, у листопаді 1985 р. з невідомих причин перевели з Дніпропетровська до спецпсихлікарні м. Благовещенськ Амурської обл. РРФСР (на шостому році перебування в звичайній психлікарні). В. Хайла запроторили до психлікарні лише за те, що вимагав для себе та своєї сім'ї право жити по-християнськи, описуючи всі беззаконня місцевих органів влади¹².

Дітей віруючих церкви ЄХБ у багатьох містах країни органи прокуратури допитували за відсутності батьків. Траплялися випадки, що через допити дітей у школі батьки були змушені не пускати їх на навчання. З цієї причини, наприклад, 26 школярів не ходили до школи в с. Усатово Одеської обл. чотири дні¹³.

Переслідували також дітей, які відвідували Київську церкву ЄХБ: після розгонів богослужінь неповнолітніх дітей відводили до міліції без батьків, тримали їх там

довго, допитували, відпускали додому інколи о другій годині ночі, коли припинявся рух міського транспорту. Малолітнім дітям погрожували відправкою до спецколонії, кидали до темної кімнати, вимикаючи світло. 5 травня 1985 р. у відділенні міліції Дніпровського району Києва побили 15-річного Геннадія Шупортяка¹⁴.

Органи КДБ, міліції та виконкоми місцевої влади повсякчас розганяли богослужіння, накладали на віруючих штрафи, часто й адміністративні арешти на 10–15 діб. Вінниця, Запоріжжя, Київ, а також Дніпропетровська, Сумська, Ворошиловградська, Волинська, Донецька, Харківська та Закарпатська обл. – ось далеко не повний перелік місць, де здійснювали розгони мирних богослужінь. Крім богослужінь, розганяли весілля віруючих (у Харківській, Волинській і Донецькій обл.) і навіть похорони. Восени скрізь забороняли «свята жнив», аби віруючі ЄХБ не збиралися на урочисті богослужіння.

Наймасовішими порушеннями законів з боку органів влади були обшуки в помешканнях прибічників РЦ ЄХБ, під час яких конфісковували всю літературу, зошити і навіть папірці, де згадувалося слово «Бог». Про справжній зміст подібних обшуків свідчить такий факт. 17 жовтня 1985 р. співробітники міліції прийшли з обшуком у дім М. Савченка, котрий мешкав у м. Кривий Ріг. У санкції на обшук було написано, що розшукується викрадений мотоцикл, але шукати «викрадений мотоцикл» пішли не в сарай, а в будинок, де нишпорили в шафах, на полицях, в одязі, навіть книгах. Замість мотоцикла конфіскували всю християнську літературу. На заперечення господаря дому: «Біблія та Євангеліє – це не мотоцикл!», представник міліції В. Сапко сказав: «А це ми перевіримо!»¹⁵. У м. Кременчук Полтавської обл. у служителя ЄХБ В. Шмиголя провели обшук у справі його брата, звинуваченого в спричиненні матеріальних збитків будівельній організації, де той працював. Проте шукали не будівельний матеріал, а вилучили релігійну літературу, магнітофонні касети та особисті рукописи господарів¹⁶.

Часто обшуки проводили за відсутності господарів будинку, навіть зі зломом дверей (як-от, у Ізмаїлі Одеської обл. у квартирах Левицького і Гладірової). У квітні 1985 р. у Донецькій обл. обшуки пройшли в 14 будинках віруючих. Та численні всесоюзні обшуки відбулися з 12 липня до кінця серпня, у яких найактивнішу участь узяли працівники КДБ. Забирали всю християнську літературу, видану РЦ ЄХБ, а також літературу, надруковану за кордоном чи без зазначення видавництва; магнітофони, касети, друкарські машинки, папір (навіть одну пачку), стрічки для друкарських машинок, фотоапарати, фотокамери тощо. У будинку Козорезових у Ворошиловграді обшук тривав 11 год. Було вилучено християнську літературу, рукописи, магнітофонні касети, документи РРВ ЄХБ. На кінець обшуку, увечері того ж дня, у будинок Козорезових прибули 17 працівників КДБ після закінчення обшуків у будинках інших прибічників РЦ у Ворошиловграді¹⁷.

Найчастіше діяльність віруючих-прибічників СЦ ЄХБ органи влади трактували крізь призму адміністративних правопорушень. Переважна їх більшість закінчувалася постановами про накладення штрафів. Інколи ситуація доходила до повного абсурду. Наприклад, у Вінниці сім'ю Машницьких усього лише за 6 місяців оштрафували на підставі 51 постанови на суму 1 100 крб. Усі ці постанови були видані за порушення Указу Президії ВР УРСР від 26 березня 1966 р., тобто за проведення «обряду релігійного культу на нелегальному зібранні віруючих ЄХБ» і надання «свого будинку для проведення нелегального зібрання віруючих ЄХБ». До того ж, голову сім'ї Машницьких двічі оштрафували заочно, а його неповнолітню дочку Галину – теж двічі по 25 крб.¹⁸

Таким чином, вище наведені факти свідчать про нехтування елементарними правами, гарантованими Конституцією, такими, як свобода совісті та слова, недоторканість житла, незалежність церкви від держави та ін. Лише за те, що служителі СЦ ЄХБ і віруючі цієї церкви відстоювали духовну незалежність релігійної організації від атеїстичної держави, вони отримували тривалі терміни ув'язнення, а після звільнення за ними, як правило, встановлювали адміністративний нагляд. При здійсненні нагляду тероризували не лише того, за ким він встановлений, але й усю його сім'ю. У 1985 р. повторювалися випадки жорстокого побиття віруючих в'язнів налаштованими проти них адміністрацією табору ув'язненими. Цілком красномовні вислови посадових осіб про продовження термінів позбавлення волі у випадку, якщо в'язні або їх родичі будуть направляти клопотання урядовим інстанціям. У 1985 р. уперше зафіксовано застосування нечуваних до цього методів: працівники КДБ використовували сильнодіючі хімічні засоби, які впливали на нервову систему, з метою отримання необхідних їм свідчень про церкву та її служителів. Для продовження термінів «в'язням совісті» адміністрація почала прибігати до статті 70 КК РРФСР і відповідної їй статті союзних республік (звинувачення в антирадянській пропаганді та агітації). Так віруючих церкви ЄХБ представляли ворогами народу та держави. Ця стаття давала можливість засуджувати віруючого на більш тривалий термін – аж до 12 років.

Упродовж 1985–1986 рр. посилили переслідування багатодітних матерів, особливо членів РРВ ЄХБ, аж до позбавлення волі тільки за те, що вони надсилали клопотання про ув'язнених віруючих. Почастішали гоніння на дітей віруючих батьків, випадки їх допитів без присутності батьків, погрози забрати дітей у батьків і позбавити останніх прав. Були навіть випадки побиття дітей за релігійними мотивами (м. Орджонікідзе, м. Київ). Знову конфісковували та руйнували приватні будинки, надані віруючими для богослужіння, штрафували та обшукували, переслідували видавництво «Християнин» і вилучали вже надруковану релігійну літературу.

В. Єленський слушно зауважує, що «бунтівні церкви» полегшували долю віруючих, які входили в офіційно визнані громади і функціонування самих легальних структур»¹⁹. Це прямо стосується СЦ як найорганізованішої структури поміж опозиційних церков.

Упродовж 1986 р. в Україні заарештували чимало активістів церковної опозиції об'єднання ЄХБ²⁰. Наступного року арешти й суди продовжувалися²¹.

Лише офіційне проголошення курсу на перебудову радянського суспільства та спроби запровадження гласності М. Горбачовим спочатку пригальмують, а на кінець 1988 р. остаточно припинять репресії за релігійною ознакою. В усіх документах РЦ ЄХБ періоду горбачовської «перебудови» постійно наголошено на тому, що не можна зупиняти роботу з пробудження зареєстрованих і незареєстрованих церков. Потрібно й далі продовжувати взаємодію з ними, нести до них «Братские листки», «Сообщения», журнали духовно-настановчого характеру, Євангелія, надруковані підпільним видавництвом «Христианин», збірки духовних пісень, молитися за них тощо²².

Віруючі, які належали до різних спілок ЄХБ, не завжди тільки ворогували між собою. Існувало багато прикладів, коли прибічники РЦ і РРВ, працівники видавництва, їхні лабораторії та друкарські пункти знаходили сховище в друзів із зареєстрованих громад ВС ЄХБ. Декого з прибічників РРВ через їх допомогу незареєстрованим громадам покарали відлученнями та роками ув'язнення. Часто прибічникам РЦ доводилося чути від окремих віруючих офіційної Спілки наступні слова: «Я повністю підтримую програму РЦ, але я проти практики її окремих служителів. Згідно з документами й словами, ідея та курс РЦ притягує до себе багатьох християн, а практика деяких служителів відштовхує їх від неї»²³. Актив автономно зареєстрованих громад ЄХБ, незважаючи на офіційну реєстрацію, також продовжував зберігати зв'язки з прибічниками РЦ. Підпадати під повний контроль офіційного центру вони категорично відмовлялися²⁴. Слід також відзначити, що наприкінці 1980-х рр. прибічники опозиції виробили власну незалежну від політичних угруповань і національних організацій позицію. Вони різко активізувалися, мали значний приплив нових членів, розширювали публічну місіонерську діяльність, зміцнювали контакти зі своїми зарубіжними однодумцями. У виборчих кампаніях в умовах багатопартійності сформували свої орієнтири, специфічну позицію²⁵.

Про активізацію боротьби прибічників РЦ ЄХБ за легалізацію діяльності громад СЦ свідчить низка масових заходів. Так, наприклад, упродовж 1-2 травня 1988 р. у Фастівському районі Київської обл. були проведені нелегальні збори віруючих у кількості близько 1 500 осіб, переважно молоді з Києва та областей республіки. 8 травня подібне зібрання відбулося в Біляївському районі Одеської обл. Віруючі прагли легалізувати масові зібрання в лісах і парках, відкрити релігійну пропаганду в місцях відпочинку, громадському транспорті, поши-

рення самвидаву тощо. Прибічники РЦ вимагали повної відміни обов'язкового атеїстичного виховання та безперешкодної пропаганди релігії – з вільним використанням друку, радіо, телебачення; клопотали про дозвіл необмежених зв'язків із зарубіжними релігійними організаціями та ліквідацію контролю з боку органів влади за діяльністю релігійних об'єднань²⁶.

Одночасно з такими акціями в церкві опозиційних віруючих конфесії ЄХБ здійснювалися структурні зміни. Це була спроба через реформування окремих підрозділів керівного апарату об'єднання пристосуватися до нових умов існування.

25 вересня 1987 р. РЦ своїм рішенням реорганізувала РРВ ЄХБ у Відділ заступництва РЦ ЄХБ (ВЗ РЦ ЄХБ). Наголошено, що РРВ мала тимчасовий статут і обмежені завдання, а тому виникла потреба в заснуванні постійної організації в складі РЦ²⁷.

Після звільнення з радянської в'язниці в грудні 1988 р. останнього в'язня-віруючого ЄХБ ЗП РЦ ЄХБ перейменували на Російську Місію Благовістя (Russian Gospel Ministries). Відтоді ця організація на чолі з Г. Вінсом надавала значну допомогу помісним церквам у євангелізації населення СРСР. Місія масово друкувала та надсилала книги Святого Письма; перекладала коментарі до них та інші настановчі книги; збирала засоби на будівництво молитовних будинків, матеріальну підтримку пасторів, організацію дитячих християнських таборів і семінарів для пасторів церкви²⁸.

Перший після гонінь з'їзд СЦ ЄХБ, з деяких міркувань названий Всесоюзнаю нарадою, відбувся в Ростові (РРФСР) у 1989 р.²⁹. На ньому з новою силою вибухнули подальші розколи в середовищі СЦ, що значно ослабить колись міцне й згуртоване братство незалежних громад.

Варто звернутися до аналізу якісного та кількісного складу громад СЦ. Зокрема, проведений інспектором уповноваженого РСР при РМ УРСР у Донецькій обл. І. Козловським якісний аналіз складу незареєстрованих громад СЦ і зареєстрованих громад ВС ЄХБ показав істотні відмінності між ними. Станом на середину 1985 р. поміж віруючих СЦ було значно більше молоді (до 30 років) – 42,9% проти в офіційно зареєстрованих громадах – 10 відсотків; майже в два рази більше чоловіків: 36,7% у СЦ проти 20% у прибічників ВР; більше ніж у 3,4 рази вищий відсоток робітників: 57,9% проти 17%. З цього зроблено висновок, що основну пропагандистську роботу з віруючими СЦ слід проводити в навчальних закладах і трудових колективах³⁰.

За офіційною статистикою, на 1 січня 1989 р. у всесоюзному масштабі членів ВС ЄХБ налічувалося 237 170, громади СЦ ЄХБ нараховували 15 308 осіб, а до автономних церков ЄХБ належало 7 773 віруючих³¹. М. Бурдо називав цифру віруючих СЦ у 100 000, ураховуючи сюди незареєстровані та зареєстровані автономні громади й групи віруючих, а також дітей, які відвідували молитовні

зібрання. Проте ця цифра, зважаючи на підпільний і нелегальний їхній стан, є також лише гіпотетичною³².

Станом на 1 січня 1991 р. в Україні нараховувалося 1 062 громади ЄХБ під керівництвом ВР ЄХБ і зареєстрованих церков на автономних правах, а також обліковувалося 73 громади СЦ ЄХБ, керівним духовним центром яких була РЦ³³.

Здобута релігійна свобода у ході перебудови радянського суспільства поставила РЦ перед великим колом проблем. Після 1988 р., коли на волю вийшов останній в'язень церкви ЄХБ, у середовищі віруючих СЦ запанувала розгубленість. Зненацька виникло багато питань: про ставлення до зареєстрованих братів і сестер, одновірців за кордоном, духовну освіту, внутрішній порядок, духовну дисципліну тощо. Стало очевидним, що Г. Крючков був не зацікавлений у підготовці добре освічених проповідників – мабуть, тому, що вони могли б піддати критиці його диктаторський стиль керівництва³⁴.

Виникли глибокі протиріччя, які торкалися сутності громади: наскільки вузькою та закритою вона повинна бути, наскільки далеко може сягати свобода євангелізації, чи варто її взагалі відхиляти, наскільки суворою зберігати надалі виниклу в умовах переслідувань і необхідну тоді для виживання дисципліну окремих членів громад та громад у цілому, чи можливе її пом'якшення.

Також постало питання про відносини з братами на Заході: у США – з Г. Вінсом і його організацією допомоги, у Німеччині – з емігрантськими менонітсько-баптистськими організаціями. Брати на Заході закликали до повної відкритості, вони вимагали визнання їх права контролю над товарами й грошима, які з 1989 р. як допомогу поставляли незареєстрованим громадам. Цю вимогу різко відхилив Г. Крючков, П. Петерс й інші керівники РЦ. Такий контроль, звісно ж, підірвав би авторитет Г. Крючкова, тому він розцінив його як недовіру щодо себе. Навіть у найменшій відкритості Г. Крючков бачив небезпеку розмивання та релятивзації усіх збережених за роки переслідувань духовних цінностей. А це, на його думку, через «інфіковані плюралізмом західні уявлення» ставить під питання міцність і внутрішню дисципліну громад. Тому РЦ ЄХБ зайняла відносно Заходу різко негативну позицію, вважаючи, що він принесе зло та пороки дехристиянізованого західного світу.

Таким чином, з проголошенням курсу на «перебудову» та фактично офіційним відзначенням 1000-ліття хрещення Київської Русі в 1988 р. виникли нові умови для діяльності всіх громад ЄХБ у СРСР. Зміни в політиці призвели до законодавчих нововведень, які дозволили багатьом церквам вийти з підпілля та розгорнути широку євангелізаційну роботу.

Національне відродження й утворення незалежних держав на теренах Радянського Союзу істотно вплинули на процеси у ВС ЄХБ та інших євангельсько-баптистських об'єднаннях. У 1990 р. на 21-му з'їзді церков ЄХБ України, який

проходив 25-27 січня, було проголошено створення самостійної Спільки ЄХБ України. Станом на 1 січня 1992 р. вона нараховувала 1 100 громад (96 000 віруючих). Проте, це не рахуючи церков РЦ ЄХБ, автономних церков і незалежних церков, які склали ще біля 20% від цієї кількості християн. Також потрібно відзначити, що в 1990-1991 рр. зі складу об'єднаної Спільки вийшли майже всі п'ятидесятники.

Після розпаду СРСР СЦ ЄХБ зберегла свою структуру в межах колишнього Союзу й поділена на 12 об'єднань, територіальні межі яких не завжди співпадають з державним і адміністративним поділом. Українські церкви СЦ входять до ростоно-донецького, харківського, одеського, київського та західно-українського об'єднань.

Третьою євангельсько-баптистською спілкою, яка діє в Україні, є Братство незалежних церков і місій, засноване в 1987 р. керівниками незалежних церков, які підписали документ, що визначив структурну основу майбутньої спілки. У 1988 р. керівники незалежних церков зверталися до обох Спілок ЄХБ зі своїми пропозиціями щодо створення єдиної Спільки. Але відповіді жодної зі сторін вони не отримали. Керівники незалежних церков зверталися як «незалежне братство», але офіційно ця спілка почала діяти тільки з 1993 р. Її очолив колишній діяч РЦ ЄХБ М. Величко (Київ).

Таким чином, як бачимо, незалежна Україна отримала в спадок від СРСР розділене на кілька частин, часто антагоністично налаштованих одна проти одної, братство ЄХБ. Мова про якийсь об'єднання між ними уже навіть не ведеться.

- ¹ Научный архив Научно-исследовательского просветительного центра «Мемориал» (далее – НА НИПЦ «Мемориал»). – Ф. 160. – Арк. 2 (Отчетное письмо за 1985 г. Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов, осужденных за Слово Божие в СССР).
- ² Sawatsky W. Protestantism in the USSR / Walter Sawatsky // Religious policy in the Soviet Union / Ed. by S. P. Ramet. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1993. – PP. 342–343.
- ³ НА НДПЦ «Мемориал». – Ф. 160. – Арк. 3-6 (Отчетное письмо...).
- ⁴ Разгоны богослужений, штрафы, обыски, аресты // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1985. – № 126. – С. 18.
- ⁵ Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) / Віктор Євгенович Єленський; [Т-во «Знання» УРСР. Респ. центр духовної культури; наук. ред. М. Р. Новиченко]. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1991. – С. 6; Ходагайства Совета РУ ЕХБ // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1985. – № 129. – С. 6-7.
- ⁶ Mrs. Kozorezova forced underground! // Prisoner Bulletin. – Autumn 1985 (Vol. 6, #4). – PP. 2–3.
- ⁷ Положение узников и их семей // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1986. – № 133. – С. 16–18.
- ⁸ Разгоны молитвенных собраний... – № 131. – С. 28–29.
- ⁹ Разгоны богослужебных собраний... – № 132. – С. 53.
- ¹⁰ НА НДПЦ «Мемориал». – Ф. 160. – Арк. 7.

- 11 Ходатайства Совета РУ ЕХБ // Бюллетень Совета родственников... – С. 6; Сообщения // Совет Церквей ЕХБ. Отдел заступничества. – 1988. – №2 (декабрь) – С. 16.
- 12 Лахно О. П. Один рік з історії протистояння між органами радянської влади та Спільною Церквою Євангельських християн-баптистів / Олександр Петрович Лахно // Історична пам'ять: Науковий збірник. – 2004. – №2. – С. 151.
- 13 НА НДПЦ «Меморіал». – Ф. 160. – Арк. 18.
- 14 Там само. – Арк. 20.
- 15 Положение узников и их семей // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1986. – №133. – С. 18.
- 16 НА НДПЦ «Меморіал». – Ф. 160. – Арк. 2 (Срочное сообщение СРУ ЕХБ, осужденных за Слово Божие в СССР №7» от 23 июля 1985 г.).
- 17 Там само. – С. 1–2.
- 18 Ходатайства Совета РУ ЕХБ // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1985. – №129. – С. 8-13.
- 19 Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні... – С. 39.
- 20 НА НДПЦ «Меморіал». – Ф. 160. – «Срочное сообщение СРУ ЕХБ, осужденных за Слово Божие в СССР №9». – Арк. 1; Арестованы // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1986. – №134. – С. 3-5; Осуждены // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1986. – №138. – С. 4, 5, 41-47.
- 21 Осуждены // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1987. – №139. – С. 4; Арестованы // Бюллетень Совета родственников узников ЕХБ. – 1987. – №140. – С. 4, 23-24.
- 22 Крючков Ю. К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе / Юрий Константинович Крючков. – Сакраменто (США): Б. и., 2001. – С. 59-60.
- 23 Там само. – С. 61.
- 24 ДАХО. – Ф. Р-3858. – Оп. 17. – Спр. 97. – Арк. 56.
- 25 ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2771. – Арк. 88.
- 26 Там само. – Оп. 25. – Спр. 3329. – Арк. 23-24.
- 27 Сообщения // Совет Церквей ЕХБ. Отдел заступничества. – 1988. – №1 (апрель). – С. 1.
- 28 Памяти Г. П. Винса (некролог) // Слово истины. – 1998. – № 1. – С. 5.
- 29 Там же. – С. 13.
- 30 ДАДО. – Ф. Р-4021. – Оп. 1. – Спр. 203. – Арк. 1-2.
- 31 Сообщения // Информационный бюллетень. – 1989. – №1.
- 32 Bourdeaux M. Gorbachev, glasnost and the gospel / Michael Bourdeaux. – London, etc.: Hodder&Stoughton, 1990. – P. 129.
- 33 Історія християнської церкви на Україні: Релігієзнавчий довідковий нарис / АН України. Відділення релігієзнавства Інституту філософії; Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 97.
- 34 Чёрнер Г. Хорошего держитесь: Церкви и религиозные объединения в Российской державе, Советском Союзе и независимых государствах, возникших после его распада / Гельмут Чёрнер и др. (ред.-подгот.); Ю. А. Голубкин (пер. с нем.). – Х.: Майдан, Фолио, 1999. – С. 211-212.